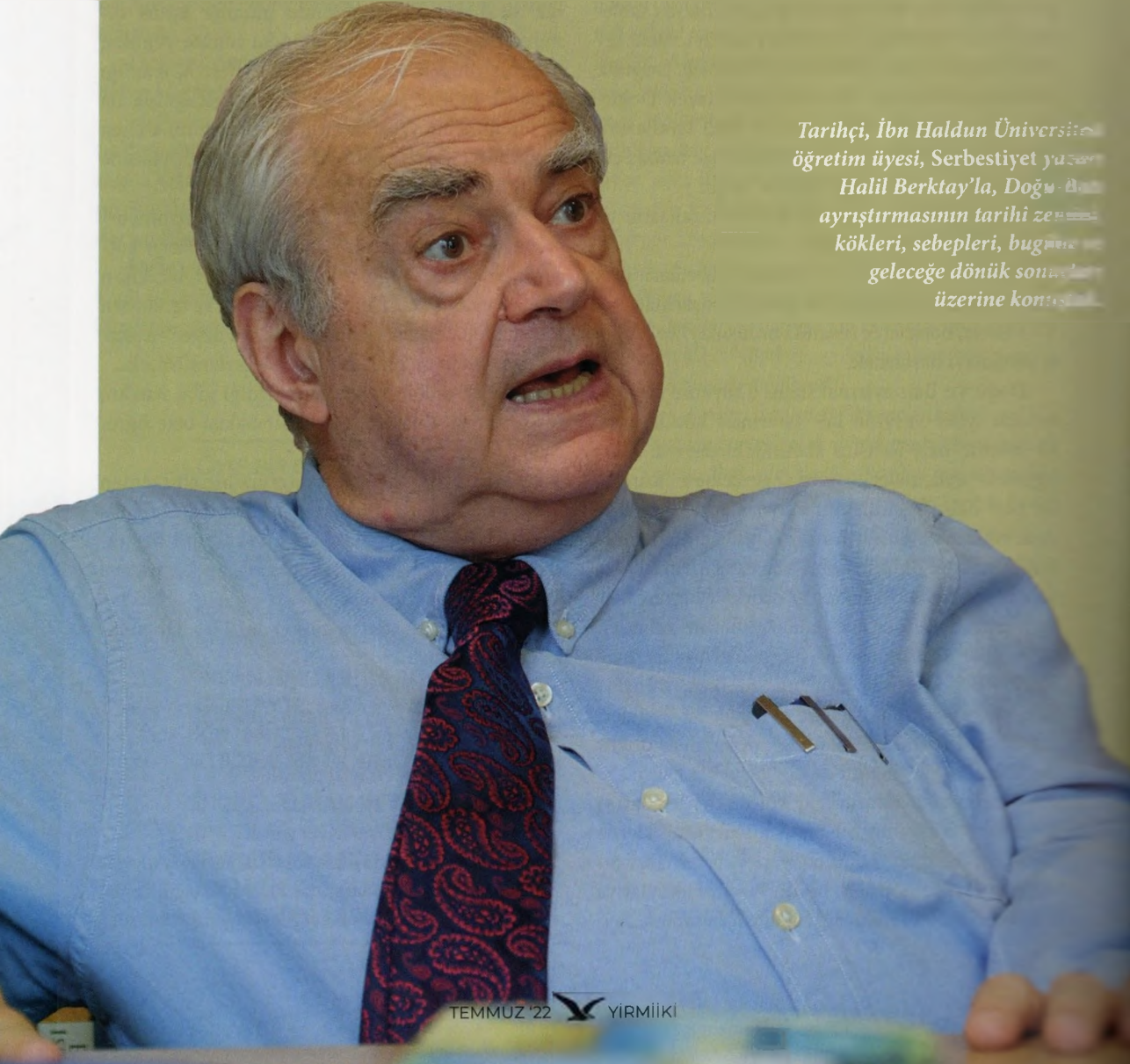

PROF. DR. HALİL BERKTAY:

**“Batının sömürgeciliği başka,
Batıyla çıkagelen
insanlık değerleri başka”**

Tarihçi, İbn Haldun Üniversitesi
öğretim üyesi, Serbestiyet yazarı
Halil Berktaş'la, Doğu ile Batı
ayrıştırmasının tarihi zeminleri,
kökleri, sebepleri, bugünkü durumu
geleceğe dönük sonuçları
üzerine konuştu.

Doğu ve Batının hikâyesinden başlamak istiyoruz. Doğu nerede başlar, nerede biter? Batı nerede başlar, nerede biter? Dünyayı yorumlamada Doğu-Batı bölümlendirilmesi ne zaman başladı ve bu ayrıştırma ne kadar geçecek?

Türkiye'de yoğun olarak yaşamakta olduğumuz Doğu-Batı kutuplaşmasını, daha doğrusu kutuplaştırmasını, tarih içindeki yerine yerleştirmek lazım. Bütün bu Doğu-Batı sorunsalı, tarih içinde aslında çok yeni ve çok kısa süreli bir olay. Hepi topu son beş yüz yılın olayı.

Batı hızla ilerlerken Doğu ya da Avrupa-dışı toplumlar neden gecikti? Asyatik despotizm nedeniyle mi, Asya Üretim Tarzı nedeniyle mi, İslamiyet yüzünden mi? 1960'lar ve 70'lerde dikkatler daha ziyade bu nedensellik açıklaması üzerinde yoğunlaşıyordu. Günümüzdeki tartışma ise, sizin açış sorununuzun ifade ettiği gibi, çok genişledi. Aynı zamanda içerik açısından geriledi denebilir. Almak veya almamak, bizim kimliğimiz ve onların kimliği, bizim medeniyetimiz ve onların medeniyeti gibi konular etrafında dönüyor. Ve çok aşırı bir şekilde, her iki tarafı toptan mutlaklaştırma, özel olarak Batıyı toptan şeytanlaştırma gibi çok özcü bir söyleme açılıyor.

Bir şeyin altını çizmek istiyorum. Demin de söylediğim gibi, bu ayrışma çok yeni ve çok kısa süreli. İnsanlık tarihinin bütünü açısından baktığımızda, çok küçük bir zaman diliminde yer alıyor. Ve şunu hatırd tutmakta yarar var: Yüz yıl sonra bu tartışma olacak mı? Hattâ elli yıl, otuz yıl sonra olacak mı? Çok emin değilim doğrusu. Tarihçi arkadaşlarımla arada sırada konuşuyoruz. Birkaç on yıl içinde bunun bir önemi kalmış olacak mı? Bu o kadar küçük bir dilim ki insanlık tarihinde...

Tabii ki geleceği öngörmemiz imkânsız, ama yüz yıl sonrasının dünyası kimbilir nasıl bugünden tasavvur edemeyeceğimiz şekillerde birleşmiş ve ayrılmış olacak? Bugün Doğu ve Batı dediğimiz öbekler arasında bir buluşma olacak mı? Olacak da yeniden başka eksenlerde mi ayrışacak? Onun etrafında ne gibi tartışmalar cereyan edecek? Bugünkü tartışmalarımızın bir önemi kalacak mı? Bunu

zaman zaman, belki kendi kendimizi çok önemsememek açısından, bir toplu iğne batırırcasına kendimize sormamız lazım.

Çünkü biz içinde bulunduğumuz zamanı mutlaklaştırınca sanki bütün zamanı bundan ibaret gibi görüyoruz. Ama tarımın icadından bu yana geçen on bin sene içerisinde çok küçük bir zaman dilimi olarak kalıyor.

Evet, kendimizi bir şeylere kaptırıyoruz. Tabii ki insan ölümlü, hayat sınırlı, akademiklerin hayatı da kısıtlı ve yayın yapacak konular bulmak zorundalar. Bütün bunlar çeşitli takıntıları, bazen obsesif meşguliyetleri beraberinde getiriyor.

Şimdi ikinci söylemek istediğim şey şu: Son tahlilde, çeşitli konjonktüreliliklerden birer birer sıyrılabilseniz, konunun esası neye geliyor? Moderniteye özgü hiyerarşiler, tahakküm ilişkileri; işgal, istila, zulüm, sömürgeleştirme... bunları tek tek çekip aldığımızda, son tahlilde geriye bir medeniyetler arası etkileşim sorunu kalıyor.

Bu açıdan modernite öncesi ile modernite arasında çok büyük bir fark var. Bir kere, medeniyetler arası etkileşim insanlık tarihinde genel kural. Uygarlık veya medeniyet dediğimiz olay, bir kere ortaya çıktığında, muazzam bir hızla yayılıyor. Nitekim insanlık tarihinde başka bir medeniyetten etkilenmeyip her şeyi kendisi icat etmiş, uygarlığa geçişi hiçbir yerden öğrenmek ve etkilenmeksizin gerçekleştirmiş primer (birincil) uygarlıkların sayısı bu yüzden çok az. Sadece üç-dört tane. Eski Mısır'ın otonomisi bile şüpheli. Mezopotamya'dan tümüyle bağımsız mı acaba?

Nedeni çok basit. Medeniyet bir kere ortaya çıktıktan sonra çok hızlı yayılıyor. Yani ilk medeniyetlerin komşusu olan toplumların, kendi içsel gelişmeleri içinde kendi medeniyetlerini sıfırdan icat etmelerine vakit kalmıyor. O arada Mezopotamya'dan veya Çin'de Sarı Nehir Vadisinden çıkagelen medeniyet çoktan kapılarına dayanıyor. Modernite öncesi dünyada bu konuda hiçbir kompleks, hiçbir takıntı yok. Durup düşünmüyorlar bile, alalım mı almayalım mı diye. Tabii ki alacaksınız. Metalurji, mimari teknikler, bugün bilim

Geleceği öngörmemiz imkânsız, ama yüz yıl sonrasının dünyasında bugün Doğu ve Batı dediğimiz öbekler arasında bir buluşma olacak mı?

Olacak da yeniden başka eksenlerde mi ayrışacak? Bugünkü tartışmalarımızın bir önemi kalacak mı?

Bunu belki kendimizi çok önemsememek açısından, zaman zaman sormamız lazım.

Dünya tarihinde 1500 dolaylarından itibaren farklı medeniyetler ve kültür daireleri arasındaki ilişki giderek yoğunlaşmaya başlıyor.

Bu, aynı zamanda derinleşen hiyerarşik eşitsizlikler ve çok büyük şiddetle birlikte çıkageliyor. Ve giderek asimetrik bir ilişki haline geliyor.

Bu çok büyük bir şok, çok büyük bir travma...

Marx ve Engels kapitalizmin ordularıyla, ateşli silahlarıyla, ucuz emtiasıyla, nasıl bütün barikatları yıkıp diğer medeniyetlerin topraklarına girmekte olduğunu çok iyi anlatıyorlar.

Şimdi bu çok büyük bir şok, çok büyük bir travma. Çok daha fazla şiddet içeriyor ve çok asimetrik.

Doğu dediğimiz Avrupa-dışı Avrasya'nın, Afrika'nın ve Amerika'nın gelişme çizgisi normaldir aslında.

Açıklanması gereken, Avrupa'nın neden zıpladığıdır. Yani buradaki yanlışlık neydi diye değil, oradaki zıplamayı kolaylaştıran faktörler neydi diye sormamız lazım.

diyebileceğimiz her çeşit bilgi unsuru, alfabetik olan veya olmayan yazılar, her şey müthiş bir hızla yayılıyor. Ve kimse de kendi kendine, "Yahu ben şimdi başka bir medeniyetten birşey alıyorum. Acaba ben kendi kimliğime yabancılaşır mıyım? Acaba ben milli hain mi oluyorum?" filan demiyor. Zaten böyle kavramlar yok; bu tür sorular akıllarına bile gelmiyor.

Peki niye bugün o sorular soruluyor?

Oraya birazdan geleceğim. Ben kendi derslerimde, yazmaya çalıştığım şeylerde bir yatay dünya-dikey dünya ayrımı yapıyorum. Kabaca 1500 dolaylarına kadar yatay bir dünya söz konusu. Yeryüzünde farklı coğrafi nişler, farklı kültür daireleri var. Avrupa, Güney Asya, Doğu Asya, Orta Doğu, Mısır... daha da çoğaltabiliriz. Bunun kesitsel bir çizimini yapacak olsak, yanyana çeşitli tümsekler şeklinde resmedebiliriz. Bir Everest yok aralarında; küçük küçük tepeler var; bir sıradağ oluşturmuyor, birbirlerine eklenmiyorlar. Her biri kendi coğrafyası, kendi efektif eylem yarıçapı içinde var oluyor. Böyle her bir jeo-kültürel nişin içinden belki bir büyük imparatorluk veya diğerlerinden güçlü bir devlet yükseliyor. Onun etrafında, onun yörüngesine giren daha küçük devletler, devletçikler türüyor. Hepsisi, bir kültür ve uygarlık dairesi oluşturuyor. Çok tipik örnek Doğu Asya: Çin merkez, Çin'in etrafında Kore, Mançurya, Japonya, güneye doğru belki bugün Hindicini dediğimiz bölge, Çin'in yörüngesine giren veya yörüngesinde oluşan ikincil formasyonlar. Bu tümseklerin, tepeciklerin arasında hiç temas yok değil; birbirlerinin farkındalar, gemiler, kervanlar gelip gidiyor. Ama öyle bir dünyada, oğlan çocuklarının "benim babam senin babanı döver" diye böbürlenmeleri vardır ya, kim en güçlü anlamına gelen bu soru sorulamıyor.

Örneğin Ortaçağ Avrupa Hıristiyan âlemi ile Çin arasında kim daha güçlü diye bir soru sormak çok abes, çünkü buluşmuyorlar. Efektif eylem yarıçapları buna mani. Haçlı Seferleri gibi bir olay, Ortaçağ Avrupası ile Orta Doğu arasında çok istisnai; benim kullandığım 'efektif eylem yarıçapı' kavramının limitinde cereyan eden

bir olay. Osmanlının da Budapeşte'ye, Orta Macaristan'a kadar gitmesi ve 1521-1683 arasında orada tutunması çok istisnai. Çok zorlanıyor zaten. Yani anlamlı soru "neden ellerinde tutamadılar?" değil, "nasıl oldu da oralarda yüz elli küsur yıl kalabildiler?" Çok uzak çünkü. Osmanlı ordusu İstanbul'dan Belgrad'a iki ayda gidebiliyor.

Ama ticaret yapıyorlar, birbirlerinden öğreniyorlar, bilgi alışverişi var, software de (yöntem, teknik), hardware de (teçhizat) ithal ediyorlar. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu çok uzun süre elektik bir ithalatçı. Her şeyi alıyor, ya da hemen her şeyi. Mesela Hunyadi Yanoş'la 1442-43 savaşları sırasında ateşli silahların ve özellikle sahra topçusunun ne kadar etkili olabileceğini öğreniyorlar ve on yıl sonra ateşli silahlar sayesinde İstanbul'u alıyorlar. Yani o kadar hızlı tevarüs ediyorlar; hiçbir kompleksleri yok. Efendim, Konstantinopolis'e gülle yağdıran bu topları Müslüman Türk topçuları mı döktü, yoksa Urban ve diğer Macar topçuları mı? Günümüz milliyetçiliğinin icat ettiği geriye dönük kavgalar bunlar. Yoksa II. Mehmet'in hiç böyle bir derdi yok. II. Mehmet nerede etkili top döküm ustası bulursa onu hizmetine alabilmenin ve ona gerekli parayı ödeyebilmenin emperyal gururu içinde; kompleksi içinde değil. "Nerede işime yarayacak zanaatkâr, teknisyen, top döküm ustası bulursam, onu alırım" kafasında. "Bana en iyi kadirgaları kim inşa edecekse alırım" kafasında. Kimliği neymiş; Sakson mu, Macar mı, İspanyol mu, hiç böyle bir derdi yok. Yerli ve milli kadirga, yerli ve milli topçu diye bir derdi yok. Bu sorunlar tümüyle yabancı o çağda.

Şimdi modernite ile, yani kabaca 1500 dolaylarından itibaren, birşeyler değişiyor. O yanyana tepeciklerden bir tanesi ve sadece bir tanesi, adım adım diğerlerinin üzerinde yükselmeye başlıyor. Ve diğerlerinin üzerinde yükselmeye başladıkça, diğerlerini kendi etek ve yamaçlarına dönüştürüyor âdeta. Adım adım hepsini kendi yörüngesine alıyor. Sonradan daha genel bir deyimle Batı diyeceğimiz Avrupa'nın yükselişi ile kapitalizmin ve modernitenin ortaya çıkışı ayrılmaz bir şekilde birlikte yürüyor. Şöyle bir şey olmuyor: Avrupa önce moderniteyi icat ediyor ve

sonra yükseliyor, bu sayede yükseliyor. Hayır, öyle değil; ikisi birlikte oluyor. Ve bu, yükselen Avrupa'nın o zamana kadar her biri kendi nişinde kendi hayatını yaşayan, kendisini cihan hâkimi gibi tasavvur eden diğer kültür daireleri ve uygarlıklar üzerinde adım adım ağır basmasını, temasındaki kuvvet ilişkilerine bağlı olarak bazılarını derhal sömürgeleştirmesini, bazılarıyla ise uzun süreli bir "çatışmalı birlikte varoluş" (conflictual coexistence) ilişkisi yaşamasını ve daha yavaş süreçler içinde onlara üstün gelmesini beraberinde getiriyor. Yani 1500 dolay-

larından itibaren farklı medeniyetler ve kültür daireleri arasındaki ilişki giderek yoğunlaşıyor ve bu aynı zamanda derinleşen hiyerarşik eşitsizliklerle, çok büyük şiddetle birlikte çıkageliyor. Bu kapıyı çalışın çok veciz, çok modernist ve tarafgir bir anlatımı Komünist Manifesto'nun ilk bölümünde mevcut. Marx ve Engels kapitalizminin sadece ordularıyla, topçusuyla, ateşli silahlarıyla değil, 19. yüzyılda artık ucuz emtiasıyla, "barbarların yabancılara olan nefreti" dahil bütün barikatları nasıl yıkip diğer medeniyetlere nüfuz ettiğini çok iyi anlatıyor.

Bu çok büyük bir şok, çok büyük bir travma. Bu, modernite öncesi binyıllarının medeniyetler ve kültürler arası etkileşimlerine hem benziyor hem benzemiyor. Elbette medeniyetler arası etkileşim ilişkilerinin bir türü, ama farklar var. Çok daha fazla şiddet içeriyor ve çok asimetrik. Eski yatay dünyanın yerini dikey bir dünya alıyor.

Burada bazı alt-başlıklar açabiliriz. 1960'lar ve 70'lerde benim kuşağım çok tartıştı: Ne sayede oldu bu? "Normal" ve "anormal" olan hangisiydi? Erken Modern Çağın ve o çok iyimser 19. yüzyılın Avrupa-merkezci düşüncesi, buna "biz Batı olarak normaliz, anormal olan Doğu" diye cevap vermek eğilimindeydi: "İnsanlığın normal gelişmesi bizim yaşadığımızdır. Doğuda bir yanlışlık olmalı ki bunu yapamıyorlar." 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında ise, köylü toplumlarının evrensel strüktürlerine ilişkin sosyo-ekonomik bilgimiz çoğaldıkça, daha ziyade şöyle düşünölmeye başladı, ki ben de öyle düşünüyorum şahsen: Aslında norm, Doğu dediğimiz Avrupa-dışı coğrafyaların, Avrasya'nın, Afrika'nın ve Amerika-ların gelişme çizgisidir. Çünkü tarıma dayalı köylü toplumlarını kendi hallerine bıraktığında, bunlar böyle yavaş gelişir ve değişir. Milyonlarca küçük köylü çift-hane birimlerinin azar azar elde ettiği "potansiyel olarak vergilendirilebilir ürün fazlaları"ndan, konsantre bir sermaye birikimi çıkmaz. Dolayısıyla açıklanması gereken, bu yavaş gelişim ve değişim değil, Avrupa'nın neden zıpladığıdır. Yani buradaki yanlışlık neydi diye değil, oradaki zıplamayı kolaylaştıran faktörler neydi diye sormamız lazım.

Bir nevi "Biz gerilemedik, onlar çok hızlı ilerledi" meselesi...

Evet, yani esas olan underdevelopment'ı, az gelişmişliği açıklamak değil, overdevelopment'ı, aşırı hızlı gelişmişliği açıklamak. Günümüz tarihçiliği ve sosyal bilimlerinde ana eğilim, bir, bu yönde. İkincisi, Avrupa-merkezci bir özcülükten uzaklaşma göze çarpıyor. Bugün pek çok sosyal bilimci şöyle düşünüyor: 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılın başlarına kadar —Marx ve Weber de dahil— bu soruya verilen cevaplar, Avrupa-merkezci ve özcü cevaplardı. Şu açıdan özcüydü: Doğunun özünde gelişmemek vardı deniyordu. Günümüz sosyal bilimlerinde böyle bir yaklaşım pek kabul görmüyor. Tersine, Clive Ponting, Jared Diamond, Michael Cook, Peter Stearns ve daha birçok düşü-

Günümüzde tarihçilik ve sosyal bilimlerde ana eğilim Avrupa-merkezci bir özcülükten uzaklaşma yönünde.

"Doğunun özünde, Şarkın özünde gelişmemek vardı" şeklindeki cevapları, bugün pek çok sosyal bilimci Avrupa-merkezci ve özcü cevaplar olarak kabul ediyor.

Günümüz sosyal bilimlerinde bu yaklaşım kabul görmüyor.

Sanayi Devrimi nasıl mümkün oldu ve neden İngiltere'de mümkün oldu? Clive Ponting diyor ki, bunun cevabı İrlanda'dır.

İngiltere'nin, kimsenin olmayan bir sömürgesi vardı: hemen bitişiğindeki

İrlanda. İrlanda'nın maruz kaldığı zulüm, soygun, yağma ve talandır ki İngiltere'de Sanayi Devrimini mümkün kıldı.

nürle birlikte, günümüzdeki baskın eğilim şu: (1) Ayrışma hiç de başından beri mevcut değildi. (2) Yol ayrımı erken değil çok geç oluştu. (3) Bunda çeşitli kaza ve tesadüfler büyük rol oynadı.

En basiti, mesela Jared Diamond'ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik* diye Türkçeye de çevrilen meşhur *Guns, Germs and Steel* kitabı, Michael Cook'un *A Brief History of the Human Race* (İnsan Irkının Kısa Tarihi) kitabı... Her ikisi de ısrarla Avrasya coğrafyasını bir bütün olarak alıyor ve bu coğrafya içinde bugün Avrupa dediğimiz köşenin çok uzun süre ne kadar geri kalmış bir uç nokta olduğunu, ancak 15. yüzyıldan itibaren orada birşeylerin kılmıdamaya başladığını vurguluyor. Peter Stearns de Batı medeniyetinin dünya tarihi içindeki yerini, Amerikan öğreniminde bu konuda yaşanan tartışmalara hasrettiği kitabında (*Western Civilization in World History*), bu ayrışma İlkçağda veya Ortaçağda değil, olsa olsa Yeni Çağdadır yaklaşımını vurguluyor.

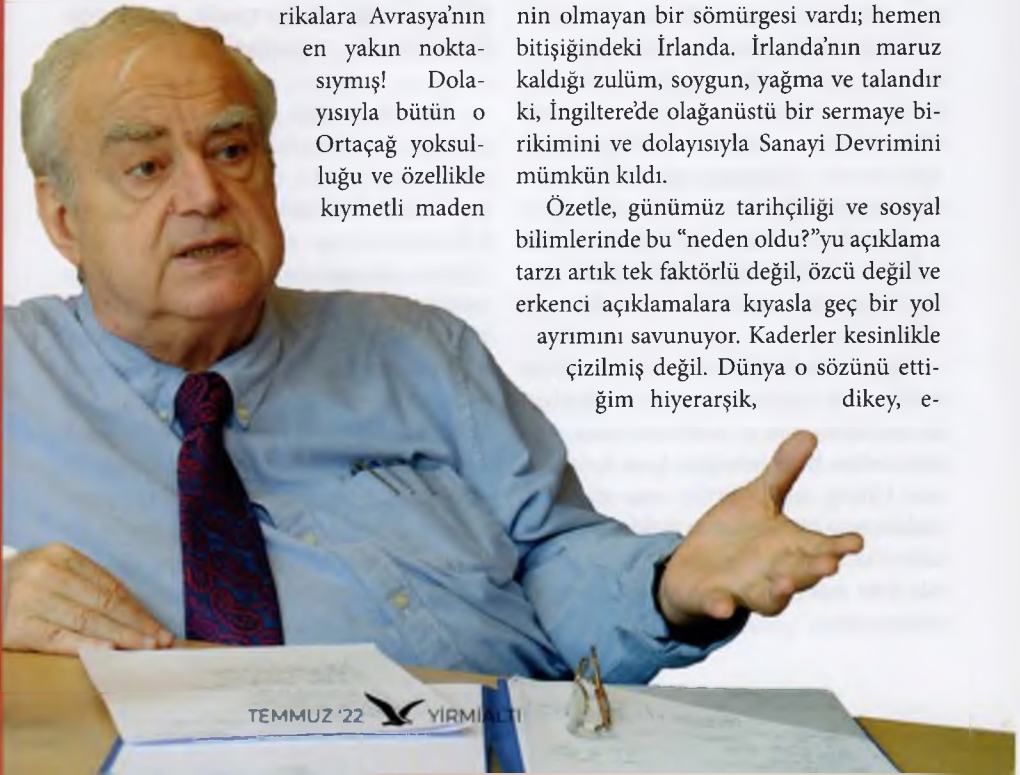
Gene bu "geç ayrışmacı"lardan Clive Ponting, Türkçeye de çevrilen *Dünya Tarihi* kitabında —ki ben İngilizce orijinalini ders kitabı olarak kullanıyorum— çok güçlü bir şekilde diyor ki, Avrupa'nın şansı coğrafi bir tesadüftür. 1500'lere kadar Avrupa'nın pre-modernite içinde hiçbir üstünlük konumu yoktu. Kimsenin farkına varmadığı bir coğrafi avantajı vardı; meğer

Atlantik ötesindeki Amerikalara Avrasya'nın en yakın noktasıymış! Dolayısıyla bütün o Ortaçağ yoksulluğu ve özellikle kıymetli maden

sıkıntısı içindeki, bu yüzden hiçbir dış pazara ve özellikle Hint Okyanusu dünya ekonomisine nüfuz edemeyen Avrupalılar, denize açılıp da Kristof Kolomb'la kazara Amerika'lara tosladıklarında ikinci bir tarihsel tesadüften daha yararlandılar: Zırhlı, kılıçlı, mızraklı, atlı ve tüfekli İspanyol piyadesiyle (ve süvarisiyle) atın da, metalürjinin de olmadığı Amerika yerlilerinin teknolojik düzeyi arasında muazzam bir fark vardı. Onun için küçük İspanyol conquistador grupları çok kısa zamanda yerli direnişi altedebildiler. Amerikalıların her bakımdan yağması, muazzam bir altın ve gümüş akını ile, aynı zamanda triangular trade (üçgen ticareti) dediğimiz, köle ticaretini de içeren ticaretin kârları hep Avrupa'ya akmaya başladı. Ve bu, Avrupada Erken Modern çağın sermaye birikimini müthiş hızlandırdı. Buradan topladıkları parayla Hint Okyanusu merkezli dünya ekonomisi alanına girebildiler. Clive Ponting'in argümanında yol ayrışması ancak 18. yüzyılda hissedilmeye başlıyor. Tayin edici bir Avrupa üstünlüğünden, ancak 1750 dolaylarından itibaren söz edilebileceği kanısında.

Ponting bu "geç geçiş" ve "tarihsel tesadüfler" argümanını, yani özcü olmayan yaklaşımlarını açmak için bir şey daha söylüyor. "Sanayi Devrimi nasıl mümkün oldu ve neden İngiltere'de mümkün oldu?" sorularını soruyor. Şunu diyor: Bunun cevabı İrlanda'dır. İngiltere'nin, kimsenin olmayan bir sömürgesi vardı; hemen bitişindeki İrlanda. İrlanda'nın maruz kaldığı zulüm, soygun, yağma ve talandır ki, İngiltere'de olağanüstü bir sermaye birikimini ve dolayısıyla Sanayi Devrimini mümkün kıldı.

Özetle, günümüz tarihçiliği ve sosyal bilimlerinde bu "neden oldu?"yu açıklama tarzı artık tek faktörlü değil, özcü değil ve erkenci açıklamalara kıyasla geç bir yol ayrımını savunuyor. Kaderler kesinlikle çizilmiş değil. Dünya o sözünü ettiğim hiyerarşik, dikey, e-

Fakat cumhuriyet, demokrasi, özgürlük, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, birey, tolerans, şeffaflık, özgür basın, çok fikirlilik, çoğulculuk, çok-kültürlülük, anayasada teorisi ve uygulaması ilk önce Batıda gelişen kavramlar.

Batı deyince bunları da içine alıyor. Peki, Batıyı reddetmek bunları da reddetmeyi mi içerecek?

Bu Doğu-Batı tartışması Batı dışındaki bütün toplumlara eşit derecede yayılmıyor ve eşit derecede yaşanmıyor.

Batının homojenleştirilmesi, bloklaştırılması ve şeytanlaştırılması her yerde aynı boyutta cereyan etmiyor.

şitsiz mecraya giriyor; ama kesinleşmiş değil. Avrupa en ufak bir üstünlük dahi edinmeye başlamamıştı demiyor kimse. Ama “sadece bu olabilirdi” demeyelim diyorlar.

Nedenselliğin ötesinde ikinci söylemek istediğim şey: öyle veya böyle; sonuçta bir yol ayrımı oluşuyor, bu dikey dünya teşekkül ediyor. Ve bu dikey dünyaya tekabül eden zihniyet yapıları da vücut buluyor. Tabii ki madalyonun bir yüzünde farklılığın farkında olmak diye bir şey de var. Daha Machiavelli’den, Jean Bodin’den itibaren, Batı elitleri Doğuya bakıyor, nedir fark diye düşünüyor ve birtakım ak-kara zıtlıkları geliştiriyorlar.

Sonuçta, Batı moderniteyle çıkageliyor, modernite Batı kılığında çıkageliyor. Burada önemli bir düşünsel problemle yüz yüzeyiz: Ne kadarı spesifik olarak Batı, ne kadarı modernite?

Başka bir alandan şöyle bir örnek vereyim. Mesela 19. yüzyılda sosyal bilimlerde bazı kavram ve yaklaşımlar ilk defa Marksizmle çıkageldi. Ama bunları bizatihi Marksizmle özdeş sayıp saymayacağımız ayrı bir konu. Bugün Marksizmin gelecek projesi, işçi sınıfı devrimiyle gerçekleşecek bir sosyalizm ve sınıfsız toplum projesi tamamen çökmüş durumda. Ama ekonomide, sosyolojide ilk defa Marx ve Engels’in telaffuz ettiği bir yığın şey günümüzde sosyal bilimlere mal olmuş durumda.

Buradan Batının moderniteyle çıkagelmesi, ya da modernitenin Batı kılığında ve Batı eliyle çıkagelmesi konusuna dönecek olursam, şimdi bazı şeyler sayayım. Evet, çok büyük bir şiddet dozajı... İşte tüfek, mikrop ve çelik; conquistador’lar, yani fetih taşeronları, onların zulmü, yağma, bağımlılık, sömürgeleştirme, imparatorluk, emperyalizm... Ve bununla çıkagelen ırkçılık, Hıristiyanlaştırma... Bu emperyal ve kolonyal süreçlerin ideolojik boyutları var aynı zamanda.

Ve fakat aynı zamanda bilim. Yok mudadi, alternatifi. Ne diyeceğiz? Bilim mi diyeceğiz, Batı bilimi mi, çağdaş bilim mi? Fizik, kimya, biyoloji, matematik, astronomi; bunlar da Batının yükselişi süreci içinde Batıda geliyor ve Batı dışı alanlardaki emsallerinde var olan başlangıçları, embriyonik biçimleri çok aşıyor. Başka türlü bir sistematizasyona kavuşuyor. Mesela İ-

lam düşünürleri matematik, kimya, cebir gibi alanlarda, hattâ bir bilim metodolojisi formüle edebilmek açısından çok önemli adımlar atıyor. İbn Haytam (Batıda Alhazen), İbn Sina (Avicenna), İbn Rüşd (Averroes), İbn Haldun. onlardan önceki Arap doğa bilimcileri, İran İslam bilimcileri... Karşılaştırdığımızda, onların ilk adımları değil, burası (Batı) bir sistematizasyona kavuşuyor. Yani çok parlak öncülerin varlığı başka birşey; bir senteze ulaşıp nesilden nesile devredilebilir, öğretilbilir ve yeniden öğretilbilir, üretilebilir ve yeniden üretilebilir bir disiplin haline gelmesi bambaşka birşey. Şimdi burada karşımıza bir bilim olayı çıkıyor ki, adına Batı bilimi dediğimiz anda sübjektif bir değer yargısını beraberinde getiriyor. “Kandırdılar bizi, kazıkladılar, empoze ettiler, kendi ilmimizden vazgeçmeye sevk ettiler” gibi çağrışımlarla çıkageliyor.

Aydınlanma... Bilginin, her türlü fikir ve düşüncenin kutsalsızlaştırılması (desakralizasyonu) açısından Aydınlanma çok tayin edici bir aşama. Batının ne olduğu ne olmadığı; hangi Batının reddedilebileceği ve reddedilmesi gerektiği tasavvurunun içine bu boyut öyle bir şekilde giriyor ki, “zaten bizi bu Aydınlanma dinsiz yaptı” söylemi ortaya çıkıyor. Aydınlanma, Doğu-Batı dikotomisinin çok sivriltildiği çevrelerde özel bir nefret ve düşmanlık konusu. Sonuç olarak, bilgi alanını kutsalsızlaştırdığı için her şeyi tartışılabilir ve konuşulabilir kılıyor. Bizde ise bu yönünü ya görmüyor ya da bu yönünden hoşlanmıyoruz. Belki de herşeyin tartışılabilir ve konuşulabilir olmasından hoşlanmıyoruz.

Birey, tolerans, cumhuriyet, demokrasi, özgürlük, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, şeffaflık, özgür basın, çoğulculuk, çok-kültürlülük, anayasa... Bunlar da hep ilk olarak Batıda icat edilen; teorisi, uygulaması ilk önce Batıda gelişen kavramlar. Şimdi Batı deyince bunları da içine alıyor. Dolayısıyla şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Emperyalizm ve sömürgeciliği reddetmek Batıyı reddetmek anlamına mı gelecek? Batıyı reddetmek ise bunları da reddetmeyi mi içerecek? Bunlar da, vülgarize ederek söylüyorum, “Batı icadı” olduğu için yabancı ve reddedilmesi gereken şeyler mi oluyor?

Türkiye’deki tartışmalarda Batı ne kadar bloksa, aynı şekilde homojen bir Doğu var.

Halbuki bırakalım öyle monoblok bir Batının olmayışını, Doğu çok çok çok daha az monoblok. Kendi içinde inanılmayacak derecede daha heterojen bir Doğu sözkonusu.

Bugünün Rusya’sını, Çin’ini ve Hindistan’ını, hele Modi’nin Hindistan’ını ve Orta Doğu Arap İslam ülkelerini ve Türkiye’yi nasıl tek bir Doğu kavramı içinde toparlayabiliriz?

Bu ülkeleri kültürleri, müktesebatları, tarihleri itibarıyla tek bir Doğu kavramı içinde toplamanın mümkünatı yok.

Batının Doğu üzerindeki etkisi bütün bu boyutları içeriyor. Ve çok önemli bir şiddet, emperyalizm ve sömürgecilik boyutunu da içerdiği için, neyi almalı-neyi almamalı meselesinin, hatta topyekün mutlaklaştırıcı bir şeytanlaştırma yaklaşımının önünde geniş bir alan açılıyor.

Batıda hem bilimi hem bütün o kavramları disiplinize eden ve kurumsallaştıran şey ne? Üniversite mi, başka birşey mi? Bunu nasıl başardılar ki, aynıısı Doğuda olmadı?

Vallahi şimdi öyle bir şey söyleyeceğim ki, telaffuz etmeye korkuyorum, çünkü çok basitçi gelecek. Şundan ötürü basitçi gelecek: klasik ders kitaplarında çok uzun zamandan beri var olan bir yaklaşım, ama ben bunun kıymetini sanki yeni keşfediyorum. Matbaa... Daha önce Osmanlının açık ve eklektik ithalciliğinden söz ettim, ama işte matbaa bunun çok önemli bir istisnası, herhalde en önemli istisna. Çok önemli, çünkü kamusal alanın oluşumunu belirliyor. Matbaayla birlikte yeni fikirlerin yayılma hızı muazzam artıyor. Tamam, bunu biliyoruz. Ama fazlası var. Bütün argümantasyon tarzı değişiyor. Sadece okuma tarzı değil, yazma tarzı da değişiyor. Matbaa öncesinde elyazmaları kimin için yazılıyor? Mesela İranda ve Osmanlı'da Şehnâme, İskendernâme veya Süleymanname yazarları kimin okuması için yazıyor? Sultan için tabii. Harikulade bir minyatürlü elyazması meydana getirecek, bunu padişaha hediye edecek. Birkaç kise altın ihsanına uğrarsa ne âlâ, hele saraya alınırsa daha da iyi! Fakat bir kişiye bir konuyu anlatmak için yazmak ile anonim bir okuyucu kitlesine anlatmak ve ikna etmek için yazmak arasında muazzam bir fark var. Dolayısıyla matbaayla birlikte argümantasyon tarzı değişiyor. Adı sanı bilinmeyen binlerce insan, bütün diğer özelliklerinden arındırılıp sadece okuyucu olmaya indirgeniyor. Ve hepsini aynı şekilde ikna edebilmeye yönelik, nötr ve çok daha sıkı, çok daha sert ve titiz bir anlatma-açıklama-kanıtlama tarzı oluşuyor. Bu da bilgiyi belirli şekillerde standardize ve sistematize etme; deyim yerindeyse, "ders kitabı" haline getirme (o yolda önemli bir

adım atma) sonucunu doğuruyor.

Bununla elele giden birkaç başka süreç de söz konusu. Modern üniversiteler kurulmadan önce Avrupada Republic of Letters dediğimiz olay var. Türkçeye nasıl çevrilebilir? Mektuplar Cumhuriyeti mi, Mektuplaşma Cumhuriyeti mi, Yazışma Cumhuriyeti mi, Okuryazarlar Cumhuriyeti mi, Edipler Cumhuriyeti mi? Bu anlamların hepsini içeriyor. Birbirlerinin basılı kitaplarını okuyor ve birbirlerine mektup yazıyor, mektup yazarak tartışıyorlar. Henüz bilimsel süreli yayınlar zühur etmese bile, birbirlerinin kitaplarını okuyor ve tartışıyor, eleştiriyorlar. Ama Alman, ama Fransız, ama İtalyan, ama İsviçreli, ama İngiliz... Bütün bu ülkelerin okuryazar, filozof, düşünür, bilim insanı elitlerini içeren, günümüz deyimiyile bir network oluşuyor.

(a) Farklı bilim dallarının kristalizasyonu; (b) Din Savaşlarıyla gelen şüphecilik (septisizm); (c) Bilimsel Devrim (Kopernik, Kepler, Galileo, Descartes, Newton); (d) hepsinin matbaada basılması; (e) Mektuplaşma Cumhuriyeti'nde tartışılması; (f) Aydınlanma. Düşünsel birikim böyle teşekkül ediyor. Bütün değişen bilgi dallarının ürün ve argümanlarının aktığı bir kamusal alan ve bir tartışma alanı teşekkül ediyor. Bilimler önce orada, bu kamusal alanda sistematize oluyor. Bunun zıddını İslam dünyası örneğinde düşünebilirsiniz. Tek tek elyazmaları var, çok parlak düşünürler var; ama eserlerini kaç kişi okuyor, kaç kişi arasında dolaşılıyor ve nasıl bir yazım tarzına dönüşüyor? İbn Haytam'ın müthiş fikirleri, örneğin, Descartes tarzı bir Discours sur la méthode'a dönüşüyor mu? Herkesin okuyabileceği, bütün bir okuyucu kitlesini şekillendiren bir "ders kitabı" hüviyetine kavuşuyor mu?

Şunu söylemeye çalışıyorum. Batının etkisi ya da Batıyla çıkagelen şeyler sadece zulüm, şiddet, sömürgecilik, yağma filan değil; bütün bunlar da var. Ve bu çok büyük zihinsel, kültürel problemlere yol açıyor.

Bir kere bu Doğu-Batı tartışması, Batı dışındaki bütün toplumlara eşit derecede yayılmıyor ve benzer biçimlerde yaşanmıyor. Batının bloklaştırılması ve şeytanlaştırılması her yerde aynı boyutta cereyan etmiyor. Farklı toplumlar, farklı kültürler,

Batı biliminin tümüyle yanlış olduğu; psikolojinin de, sosyolojinin de, tarihin de asıl cevherinin aslında bizim geleneksel ilimlerimizde saklı bulunduğu; ama bizim bu Doğu bilgisi ve ilmini çok yanlış bir şekilde terketmiş olduğumuz türü yaklaşımlar, çok ekstrem bir pozisyon.

farklı inançlar, Batıyla temasın farklı biçimleri, çok önemli ayrışmalar yaratıyor.

Aslında Batı dışı dediğimizde, Batı gibi bu da kendi içinde muazzam bir çeşitliliği içeriyor. Mesela Türkiye’de “Doğu ve bizim medeniyetimiz” diye konuşuluyor da, bu Güney Amerika’da hiç yok, çünkü Güney Amerika toptan Hıristiyan. Filipinler’de hiç yok, çünkü Filipinler eski bir İspanyol sömürgesi ve çok büyük ölçüde Katolik. Türkiye’deki tartışmalarda Batı ne kadar yekpare bir blok gibi görülüyorsa, aynı şekilde karşısına homojen bir Doğu dikiliyor. Halbuki, bırakalım öyle mono-blok bir Batının olmadığını, belki asıl Doğu çok çok çok daha az mono-blok. Kendi içinde inanılmayacak derecede daha heterojen bir Doğu söz konusu. Sömürgecilik tarihi çok uzun olanlar var, çok kısa bir sömürgecilik yaşamış olanlar var, sömürgecilik tepkisinin içinde bir din damarı olanlar var, din damarı olmayanlar var, başka ideo-kültürel damarları olanlar var. Mesela bugünün Rusya’sını, Çin’ini ve Hindistan’ını, hele Modi’nin Hindistan’ını ve Orta Doğu Arap İslam ülkelerini ve Türkiye’yi nasıl tek bir Doğu kavramı içinde toparlayabiliriz? Konjonktürel, taktik siyasi ittifaklardan, yüzeysel bir siyasi planda cereyan eden Avrasyacı propagandan bahsetmiyorum. Bu ülkeleri kültürleri, tarihleri, müktesebatları itibarıyla tek bir Doğu kavramı içinde toplamanın mümkünatı yok. Avrupa modernitesinin çıkagelişi ânındaki kuvvet dengesine

bağlı olarak, beş yüz yıl boyunca çok farklı ilişkiler, matrisler ve konfigürasyonlar oluşmuş bulunuyor.

Bu bağlamda Türkiye’nin içiçe geçen iki büyük özelliği var: Müslüman ve emperyal. Müslümanlığı da herhangi bir Müslümanlık değil, emperyal bir Müslümanlık; bu, çok şey fark ediyor. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupada askerî devrim dediğimiz olayın yaşanmaya başladığı andan, kabaca 1596 Haçova Meydan Muharebesinden itibaren, Avrupa (önce Avusturya, sonra Rusya) ordularının üstünlüğünü pratik alanda hissetmeye başlamış. 1300-1600 arasında bir problem yok. Osmanlı askerî aygıtı tıkır tıkır çalışıyor. Ama bu üç yüz yıl boyunca üstünlükleriyle birlikte büyük bir kibir de biriktiriyorlar. Osmanlılığın başka herşeyden üstün olduğuna çok kuvvetle inanıyor ve öyle bir kibir biriktiriyorlar ki, eskisi gibi kazanamamaya ya da giderek kaybetmeye başladıklarında her konuda kompleksli davranıyorlar. Aşırı özgüven zihinsel bir handicap haline geliyor.

Delaysıyla rasyonel bir tutum almıyorlar.

Bazı alanlarda alıyorlar. Mesela meydan savaşlarında artık tımarlı sipahilerin bir fonksiyonunun kalmadığını görüyor; sekbanlar, levendler, tüfengciler gibi yeni askerî örgütlenmeleri bu yüzden kuruyorlar. Yine kazana-

Sosyal bilimlere her zaman eleştirel bir şekilde bakmak gerekir. Bilimsel metodolojinin kendisi bunu gerektirir. Bugünkü sosyal bilimlerimizde de Batı içinde doğmuş olmalarının yarattığı doğum lekeleri yer yer hâlâ mevcuttur.

Bunlara karşı elbirliğiyle uluslararası ölçekte eleştirel mücadele vermeliyiz.

Bu, Batı bilimine karşı Doğu biliminin mücadelesi değildir, evrenselidir.

miyorlar, ayrı mesele. Öte yandan ideolojik olarak, dünya görüşü olarak, dünyaya bakış tarzı olarak “bizim üstünlüğümüz” fikrinden vazgeçemiyorlar.

Ve şöyle birşey de var: Osmanlı Doğu Asya’da değil, burada, Avrupa’yla burun buruna, Avrupa’nın içinde. Ve siyasi, askerî bakımlardan yedikleri bütün darbeler, kendini değiştiren Batıdan geliyor. Batının büyük devletleri yükseliyor, Osmanlıya zorbalık uyguluyor, tırtıklıyor, eşitsiz antlaşmalara zorluyorlar. Osmanlı bütün bunları yaşıyor ve dolayısıyla Batı ile ilişkisinde Tanzimat döneminde billurlaşan karmaşık bir aşk-nefret ilişkisi peydahlıyor. Sadece nefret ilişkisi değil, aşk ve nef-

retlerdir diyor. Yani aslında sefaretlerin şu reformu yapın, bu reformu yapın demesinden bir bakıma hoşlanıyor. Çünkü sonra padişaha gidip, (mealen) “efendimiz, bu alçaklar bizim içişlerimize karışıyorlar, ama şartlar malum, bunu yapmaya mecburuz” diyebiliyor. Âli Paşa’nın yaklaşımı belki bütün reformist Tanzimat ricali ve bürokrasisi için geçerli. Aşk ve nefret ilişkisi derken bu karmaşıklığı kastediyorum.

Şu çok önemli: Sömürgeleştirilme, küme düşme korkusu yaşıyorlar. Âraftan cennete gidemeden cehenneme düşme korkusu yaşıyorlar. Dünyayı ithal edilmiş ve içselleştirilmiş bir Avrupa-merkezcilik açısından algılıyorlar. 19. yüzyılda sadece belirli reformları, kurumları, pratikleri

ret ilişkisi. Hem hayran, kabul etmeseler bile hayran; hem de zorbalığa, ekonomik imkânlar koparmaya, eşitsiz anlaşmalara, Düyûn-u Umumiye’ye, içişlerimize müdahale denilen her türlü şeye maruz kalıyor ve gıcık oluyorlar. Nefret boyutu derken bunu kastediyorum.

Avrupalı güçlerin İstanbul’daki sefaretleri her şeye müdahale ediyor, ikide bir ültimatodan veriyor. Âli Paşa’nın çok ilginç bir ifadesi var; bir toplumda, diyor, normal olarak bir yukarıdan güç olur, bir de aşağıdan. Reform yapılacaksa bunların biri veya diğeriyle yapılır. Ama bizde ikisi de işlevsiz. Onun için pabuççu muştası gibi yandan vurmak lazım ki bu da sefa-

ithal etmekle kalmıyor; farkına varmaksızın Batı elitlerinin dünyaya bakış, dünyayı kategorize ediş tarzını benimseyip onu da ithal ediyorlar. Ama ithal ettiklerinin farkında değiller. Üç halkadan oluşan bir dünya (vizyonu) söz konusu. Bir merkez var; gelişme ve tekâmül anlamında “tarihsel,” modernite yoluna girmiş Batı Avrupa ülkeleri. Dış çemberde ise tarihsiz halklar, ilkeller; paylaşma yarışında hedef ve kurban olan bütün Afrika kabile toplumları veya başka yerlerdeki benzerleri yer alıyor. Arada ikinci kuşakta, o zamanki deyimiyile yüksek medeniyetler: Çin, Japonya, İslam, İran, Osmanlı, belki Afrika’da Habeşistan (Etyopya)... İlkel değiller, ama merkezde-

Avrupa-merkezci önyargılı bir tarih anlatımına karşı mücadele edeceksek, İngiltere, Fransa Amerika, Almanya, İtalya’daki tarihçi arkadaşlarımla hep birlikte mücadele edeceğiz.

İster Batılı ister Doğulu bilim insanları olsun, yanlış bilime karşı evrensel bir cephe olacak. Batı bilim insanlarına karşı Doğu bilim insanları diye bir cephe olmayacak.

ki tarihsel milletler kadar yüksek ve ileri de değiller. Organize bürokrasileri, orduları, ateşli silahları, okuryazar elitleri var. Öte yandan, geleneksel bilgi kalıpları içine hapsolmuş toplumlar. Avrupa böyle bakıyor. Osmanlı bu bakış açısını da tevarüs ediyor ve bunun korkuları içinde yaşamaya başlıyor.

Başka bir deyişle, Avrupa'nın gözünde ikinci kuşakta yer aldığının son derece farkında ve bunu kendisi de kabullenmiş durumda. Millî kibir söylemimizin parçası olan "sen burayı yamyamlar ülkesi mi sandın?" veya "sen burayı Patagonya mı sandın?" gibi sözler var ya; bunlar aslında o ikinci kuşakta olmanın bilinci ve kısmî gururu, kısmî kompleksi üzerinden geliyor. Mehmed Akif neden Çanakkale Şehitleri'nde "Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmem ne bela" diye küçümseyişle söz ediyor, İngiliz ve Fransız ordularındaki sömürge askerlerinden? Burada kullandığı dil emperyalist merkezin, birinci hal-kanın dili aslında. Osmanlıdan müdevver bu dikotomi Türk milliyetçiliğinin içinde bugün de mevcut. Osmanlı öyle bir şey ki, hem mağdur, hem kendisi imparatorluk. Ama miadını doldurmuş bir imparatorluk; modern bir emperyalizm değil. Hem büyük devletlerin modern emperyalizminin kurbanı ve mağduru, hem de kendine tâbi halkları var ve onlara üstünlükle övünüyor. Mehmed Akif gibi Ömer Seyfedin'de de bu zigzagı, bu gelgiti görürsünüz. Örneğin Primo'da İtalya'nın 1911 Trablus saldırısı karşısında hangi dili tutturacağını tipik bir İttihatçı olarak kestiremiyor. Vatanımızı mı yağmalıyorlar, Afrika'daki müstemlekelerimizi mi bizden almaya çalışıyorlar? Gidip geliyor iki kavram arasında. Türk milliyetçiliği Batı ile Doğu arasında nerede duracağını kestiremiyor. Acaba birinci ve ikinci kuşaklar birlikte üçüncü kuşaktaki ilkelere mi karşı? Yoksa ikinci ve üçüncü kuşaklar bir anti-emperyalist cephe içinde birinci kuşağa mı karşı? İttihatçılarda, sonra Kemalistlerde ve bugün böyle çok ciddi bir sorunu var Türk milliyetçiliğinin. Hem emperyal üstünlüğümüzle böbürlenmek, hem de katıksız bir anti-emperyalizm söylemi... İkisi arasında gidip geliyor.

Asıl söylemek istediğim şey şu: Osmanlı ikinci kuşakta yer aldığının çok

farkında. Âdeta bir ikinci lig takımı ya da âraftaki bir yarı-günahkâr gibi. Buradan iki yönde gidilir. Ya birinci kümeye terfi edilir ya üçüncü kümeye düşülür. Üçüncü kümeye düşülürse, bu Avrupa sömürgeciliği için meşru av olmak, fair game olmak demektir. Bunun tek çaresi ise birinci kümeye terfi etmektir. Çünkü Avrupalı kendi kendini sömürgeleştirmez. Gene Mehmed Akif'in mısralarıyla "Yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi / Varsa gelmiş, açılıp mah-besi, yahut kafesi!" Bir yırtıcı hayvan olarak emperyalizm —ama onların yırtıcılığı kendi hemcinslerini kapsamaz. Dolayısıyla oraya kapağı atarsak bu mesele çözülür.

Şunun altını çizmek istiyorum. Bütün Osmanlı ve 20. yüzyıl Türkiye modernleşmesinin çıkış noktası ve dürtüsü sadece yapmak değil, aynı zamanda göstermek (temsil etmek) ve intisap etmektir. Kendi başına bir amaç olarak toplumumuzun kalkınması, ilerlemesi olarak modernizasyonun, reformlarla bunu reel olarak başarmanın ötesinde, başarmışız gibi göstermek ve bu temelde kabul edilmektedir. Kırım Savaşı, Paris Konferansı, Islahat Fermanı... Mesele hep Concert of Europe'a dahil olmaktır. Çok haksız da değildir. Çünkü seni oradan dışladıklarında, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde olduğu gibi, Rusya'ya teslim ediyorlar. Bu, sözünü ettiğim ikili ve ikircikli aşk ve nefret ilişkisinin çok önemli bir boyutu ve Mustafa Kemal'in "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" söylemine kadar uzanıyor. Mesele sadece ulaşmak değil; intisap etmek, kabul edilmek istiyor: İşte o zaman av olmaktan kurtulacak, kabul edilecek, âraftan çıkacak ve cennette yerimizi alacağız.

Şimdi bir yandan bu boyut var, beri yandan emperyal Müslüman gelenek ve müktesebat. Bu bir medeniyetler zıtlaşması yaratıyor. Bunların hepsi birden oluyor, hepsi bir arada ve bir yumak, bir karmaşa olarak var. Biri diğerine galebe çalıyor, alt ediyor değil. Uzun 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın önemli bölümleri boyunca bunların hepsi bir arada mevcut. Ayırıştırmak; hangisi "kötü Batı"dır hangisi "iyi Batı" veya evrenseldir, buna karar vermek kolay olmuyor. Batının siyasi-askeri şiddeti ve hegemonyacılığı çağı, hâlâ devam eden üstünlük ve eşitsizlik kompleksleri, yer yer zorbalık gösterileri çerçe-

Türkiye'de sadece geçmişteki medeniyetimiz mükemmel olmakla kalmıyor, bizim içimizde bugünün Batı bilimi diye tukaka edilen sosyal bilimlere toptan dönüştürücü bir potansiyel tek başımıza bizim kendi içimizde mevcut diye bir iddia da var. Kusura bakmayın ama, yok!

Bütün hanedan devletlerinin tarihi şiddetle dolu. Ben iyileyci veya kötüyüyci bir tarihçi değilim.

Ama Emevîler ve Abbasîler tarihine baktığımızda isyanın, suikastın, öldürmenin, katliamın, devirmenin, taht kavgasının haddi hesabı yok. Osmanlı tarihi de öyle.

Avrupa Orta Çağı farklı mı? Çin farklı mı? Böyle birşey söylemiyorum. Ama bu hanedan devletleri ve onların orduları içinden özellikle Osmanlıyı seçip alarak mükemmel bir devletti, mükemmel bir medeniyetti diyecek halimiz yok. Bu devletlerin hiçbiri kansız, şiddetsiz, mükemmel ahlak timsali bir devlet veya sosyopolitik oluşum değil. Osmanlı da değil.

“Batı çöküyor” söylemi, ciddi ve olumlu bir alternatif oluşturamama halini ikame etmeye çalışan bir hayalî diyet.

Bak işte, Batı çöküyor! Kendisi Batıyı çökertmeye çalışmıyor, öyle bir projesi yok.

Yaşayamıyor, krize doğru gidiyor diyerek, buradan kendi söylemine ve paradigmasına bir pay çıkarma çabası.

vesinde şunu da görüyoruz: Demokrasi, özgürlük, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı gibi çok temel birçok siyasi kavram da “Batının bize yapıştırdığı şeylerdir” diye reddedilebiliyor. Bilim, her türlü fikir ve bilginin kutsalsızlaştırılması, basın özgürlüğü, bilimsel tartışma özgürlüğü, hattâ kadınların eşitliği... bunların hepsi şu veya bu şekilde sırf Batıya özgü, bizim kendi kimliğimize ait olmayan değerler gibi lanse edilebiliyor ve reddetmemiz gerektiği ima edilebiliyor, ya da bu değerlerin ihlal edilmesi bu yolla mazur gösterilebiliyor, haklı çıkarılabiliyor.

İslamın son, tamamlanmış ve tahrif edilmemiş bir din olduğu inancının da bunda payı var mı?

Emperyal Müslümanlık dediğim şey işte o. Lâfi Abdulrazak Gurnah’a getireceğim bir yerde. Bunu anlatabilmek için biraz Gurnah’ın anlattığı Doğu Afrika-Müslümanlığı ile bizim Osmanlı Müslümanlığımızı karşılaştırmak istiyorum. Gurnah’ın romanlarını okuduğumda farkı daha iyi anladım. Bir, Zanzibar sömürgecilik öncesinde, sırasında ve sonrasında çok yoksul, çok mütevazı bir toplum. Emperyal bir toplum değil. Darüsselâm İstanbul değil. İki, Müslüman bir toplum, ama bu emperyal bir Müslümanlık değil. Müslümanlıklarını büyük ideo-politik iddia ve projeler düzeyinde değil, o yoksul ve mütevazı toplumun günlük hayatı düzeyinde yaşıyorlar. Buna genişçe bir parantez açmaya zamanımız ve yerimiz olup olmayacağını bilmiyorum.

Olmasa da, Türkiye’de bugün yaşanan, geçmişte aslında bu boyutlarda değilken bugün epey şişirilen Batı düşmanlığı şöyle bir karmaşık zeminde cereyan ediyor: (1) Osmanlı ve modern Türkiye’nin doğuşunun Batı emperyalizmi ve sömürgeciliğiyle mücadele boyutu vardı. Osmanlı 1500’lerin erken kolonyalizminin değil, 19. yüzyıl emperyalizminin elinde çok dayak yedi, çok hırpalandı, toprak kaybetti, geriledi ve köktü. ‘93 (1877-78) Harbi, İtalya’nın Trablus’u işgali, Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale, Milli Mücadele; bu geçmişin içinde hep bir aşk ve nefret ikilemi söz konusuydu. (2) Bir yetişme ve intisap etme arzusu ve fakat

istenmediğimiz hissi yaşandı. Onlar bizi ötekileştiriyor, dışlıyor ve aslında benimsemiyor algısı giderek yoğunlaştı. Bu da bir refüze edilmişlik tepkisini besledi.

(3) 1989-90’da Soğuk Savaş sona erdi. Türkiye artık komünizme, Sovyetler Birliği’ne karşı NATO’nun güney kanadının vazgeçilmez bekçisi olmaktan çıktı. Bir yandan Türkiye’nin Batı gözünde değerini kaybettiği hissi doğdu; karşılığında Batının da Türkiye gözünde değerini kaybetmesi yaşandı. Yani artık Türkiye ve Türk milliyetçiliği (veya Türk-İslâm neo-milliyetçiliği) için vazgeçilmez bir kalkan olmaktan çıktılar. Soğuk Savaş yıllarında bu düzeyde bir Batı düşmanlığı asla sözkonusu olamazdı. İroniktir; o dönemde bu dozda bir Batı düşmanlığı komünizm propagandasıyla suçlanmayı beraberinde getirebilirdi.

(4) Bu noktadan sonra, Türkiye’nin iç siyasetinde önemli değişiklikler meydana geldi. Atatürkçü askerî-bürokratik vesayet rejiminin yerini giderek önce demokratik bir İslâmî yönetim aldı. Derken beka korkusu giderek otoriterleşmeyi besledi. Bu otoritarizm, bütün diğer tarihsel ve kültürel mirasları tevarüs etmiş halde, sürekli bir dış korkusu içinde yaşamaya başladı. Türkiye’nin ABD ve Avrupa ile arası giderek açıldı. İç politika, demokrasi, hukuk devleti konularında dünya kamuoyuna aldırmama anlayışı öne çıktı. Bütün bunlar, demokrasiyle, özgürlükle, hukuk devletiyle, kanunlarla, kamusal alanla, kadın-erkek eşitliğiyle, kadının özgürlüğüyle ilgili hemen her şeyin “Batının diktası” söyleminin içine alınmasına yol açtı. “Bunları bize dayatmaya çalışıyorlar. İşte bu bize kimlik, kültür, medeniyet, aidiyet değiştirme çabalarının bir parçasıdır. Halbuki buna karşı bizim kendi müthiş, muazzam ve mükemmel medeniyetimiz var.”

Son on on beş yılda Marksizmin veya sosyalizmin kaderi ile İslamcılığın macerası —dikkat edin, İslamiyetin demiyorum, İslamcılığın diyorum— üzerine biraz düşünür oldum. “Biz yaptık, bari siz yapmayın” kabilinden yazılar yazmaya gayret ettim. Sol otoritarizmi nasıl rasyonalize etti; çoğulculuktan, düşünce özgürlüğünden, toleranstan nasıl uzaklaştı; bazı kavramları nasıl fazla zorladı ve çığırından çıkardı?

Türkiye'deki bu Doğu-Batı tartışmalarına, İslamcı ve iktidara yakın bazı çevrelerin bu tartışmayı nasıl yürüttüklerine bakınca, benzer bir çılgırından çıkma eğilimi gözlüyorum. Siyasi, askerî, iktisadi bağımsızlık derken, fikrî, kültürel, medeniyet bakımından da bağımsızlık diye diye iş şuralara kadar gidiyor: Batı bilimi de yanlış, Batı sosyal bilimleri de tümüyle yanlış; psikolojinin de, sosyolojinin de, tarihin de asıl cevheri bizim geleneksel ilimlerimizde saklı; biz bu Doğu bilgisi ve ilmini, hattâ ilim kurumlarını (medrese sistemini) çok yanlış bir şekilde terketmiş bulunuyoruz... Önerilen "kendi medeniyetimize ve müesseselerine dönme" çözümünü bir yana bırakalım. Önce teşhise bakalım. Bugünkü ekonomi, sosyoloji, antropoloji, tarih, felsefe, siyaset bilimi gibi dalların hepsinin tümüyle "Batı bilimi" ve dolayısıyla yanlış olduğu iddiası, çok çok ekstrem bir pozisyon gerçekten. Öyle bir "Batı bilimi" ki, içinde Marx da, Weber de, Gellner de, Edward Said de hiç yok. Sanki bütün Batı tarihçileri toptan sömürgeci, bütün Batı sosyologları toptan sömürgeci...

Şu söyleneceğim: Sosyal bilimlere, aslında her türlü bilime, her zaman eleştirel bir şekilde bakmak gerekir. Bilimsel metodolojinin kendisi bunu gerektirir. Bugünkü sosyal bilimlerimizde de, Batının yükselişi çerçevesinde doğmuş olmalarının yarattığı doğum lekeleri yer yer mevcuttur. Bunlara karşı elbirliğiyle —bu elbirliğinin altını çiziyorum— uluslararası ölçekte eleştirel bir mücadele vermeliyiz. Bu, Batı bilimine karşı Doğu biliminin mücadelesi değildir, evrenselidir.

Örneğin Avrupa-merkezci, önyargılı bir tarih anlatımına

karşı mücadele edeceksek, İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya, İtalya'daki tarihçi arkadaşlarımla hep birlikte mücadele edeceğiz. İster Batılı ister Doğulu bilim insanları olsun, yanlış bilime karşı evrensel bir cephe olacak. Batı bilim insanlarına karşı Doğu bilim insanları diye bir cephe olmayacak. Ama Türkiye'de bunu hayal edenler var. Yani sadece geçmişteki medeniyetimiz mükemmel olmakla kalmıyor; bugünün Batı bilimi diye tukaka edilen sosyal bilimleri toptan dönüştürücü bir potansiyelin tek başımıza bizim kendi içimizde mevcut olduğu da iddia ediliyor. Kusura bakmayın ama, yok böyle bir şey.

Bir de Batı üniversitelerinden aldıkları diplomalarla isim yaparak bunu söylüyorlar.

Doğu medeniyetinin veya özel olarak İslam medeniyetinin veya özel olarak Osmanlı medeniyetinin hiç öyle kendi içinde mükemmel ve muazzam bir özgüllüğü yok. Bütün köylü ve tarım toplumları üzerinde yükselen bütün hanedan devletlerinin tarihi şiddetle dolu. Ben özel olarak İslam veya Osmanlı tarihini kötüleme peşinde değilim. Genel olarak iyileyici veya kötüleyici bir tarihçi değilim. Ama Emevîler ve Abbasîler tarihine baktığımızda isyanın, suikastın, öldürmenin, katliamın, devirmenin, taht kavgasının haddi hesabı yok. Osmanlı tarihi de öyle.

Osmanlı tarihinin şöyle bir özelliği var. Siyasi nedenlerle erken bir aşamada kardeş katli vaciptir demişler ve bu hanedanın bölünmemesini sağlamış. Bu, şiddet yok anlamına gelmiyor. Tahta çıkan sultanın bütün kardeşlerini ve

Dünya kapitalizminin çok ciddi problemleri yok mu? İnsanlığın çok ciddi problemleri yok mu? Muazzam problemleri var.

Amerika ve diğer Avrupa toplumları göçün ve sığınmanın beraberinde getirdiği çok kültürlülük problemlerine demokratik bir çözüm bulamıyorlar.

Siyasal liberalizm bu problemi çözmeye yetmiyor.

Dolayısıyla zaten doğrudan doğruya ampirik düzeyde baktığımızda muazzam problemler olduğu çok açık.

Dünya yeni bir düzen bulabilmiş değil. Bir endojen krizler var; çevre krizi, ekoloji, küresel ısınma, göç gibi. Bir de öngörülemeyen şokların sayısı ve frekansı artıyor.

Bu tür beklenmedik, çizgi dışı şokların artışı sosyal bilimlerdeki yeni düşünüş tarzlarında çok büyük bir tehlike işareti addediliyor.

Ben buna Batının çöküşü demeyeceğim. "Batı çöküyor" da demeyeceğim.

Ama yeni dünya ekonomisi, mevcut üstyapılarla yönetilebilir olmayı aşmış durumda. Bunu hiçbir ülke tek başına çözemez.

Dünyanın muazzam bir yeni dünya hükümetine ihtiyaç var. Bu olmazsa olacak olan Batının çöküşü falan değildir, dünyanın toptan çökmesidir.

"Batı çöker de biz hayatta kalırız, üstte kalırız; bizim güzel Osmanlı medeniyetimiz geri gelir." Yok böyle birşey...

kardeş çocuklarını hem öldürüyorlar, hem de vakanüvisler katledilen şehzadelerin arkasından keder ve hüznü dolu satırlar yazıyor. Veziriazamlara bakalım. Cellada verilen otuz küsur veziriazam söz konusu.

Avrupa Ortaçağı farklı mı? Bizans farklı mı? Çin farklı mı? Böyle birşey söylemiyorum. Ama pre-modern tarım ve köylü toplumları, hanedan devletleri, fiyef (tımâr) sistemleri ve orduları içinden özellikle Osmanlıyı seçip alarak mükemmel bir devletti, mükemmel bir medeniyetti diyecek halimiz yok. Osmanlı'nın büyük eserleri yok mu? Var. Büyük bir sanatı ve kültürü yok mu? Var. Aynı şekilde herkesin var. İtalya'da Palladio ve Michelangelo var, burada Mimar Sinan var. Ama hiçbiri kansız, şiddetsiz, mükemmel ahlâk timsali bir devlet veya sosyo-ekonomik formasyon değil. Osmanlı da değil. Ama bir yandan Osmanlı tarihini temizleme operasyonları sürüyor, diğer yandan Batı bilimlerini toptan kötü, bizim bilimimizin ise toptan iyi olma potansiyeli var deniyor. Bununla pek bir yere varılamaz.

Türkiye'de hem muhafazakâr çevrelerde hem de ulusalcı kesimde "Batı çöküyor" söylemi ve Batının çökmesini bekleyerek bir gelecek kurgulama çabası da mevcut. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?

Evet, böyle bir ideolojik hayal var. Bu da ciddi ve olumlu bir alternatif oluşturmama halini ikame etmeye çalışan hayalî bir gıda rejimi: Bak işte, Batı çöküyor! Kendisi Batıyı çökertmeye çalışmıyor, öyle bir projesi yok. İdeolojik Avrasyacılık dışında, Rusya taraftarlığı, Çin taraftarlığı dışında böyle bir projesi yok. Ama yaşamıyor, krize doğru gidiyor diyerek, buradan kendi söylemine ve paradigmasına bir pay çıkarma çabasına giriyor.

Bu, bir kere çok yüzeysel, ikincisi çok sekte bir tavır. Dünya kapitalizminin çok ciddi problemleri yok mu? İnsanlığın çok ciddi problemleri yok mu? Var, muazzam problemleri var. En başta çevre sorunu ve göç sorunu. 21. yüzyılda bu problemleri yaşamaya devam edeceğiz. Amerika ve Avrupa toplumları, göçün

ve sığınmanın beraberinde getirdiği çok kültürlülük problemlerine demokratik bir çözüm bulamıyor. Siyasal liberalizm bu problemi çözmeye yetmiyor. Bu konuda Etyen Mahçupyan çeşitli yazılar yazdı *Serbestiyet*'te. Bunun liberal bir siyasi eşitlik ve özgürlük anlayışıyla çözülemeyeceğini, gelişmiş kapitalist toplumların karşılaştığı kültürel problemlerin başka türlü anlayışlar gerektirdiğini anlattı.

Dolayısıyla zaten sırf ampirik düzeyde baktığımızda çok büyük sorunlar olduğu açık. Yeni sağ, yeni milliyetçilik, yeni ırkçılık her yerde yükselişte. Amerikadan Trump çıkabildi ve geri de gelebilir. 19. yüzyılın Birinci Dünya Savaşıyla sona eren Sermaye Çağı veya 1945-75 arasının Soğuk Savaş ve Altın Çağ diye tarif edilen onyıllarının ardından, Sovyetlerin çöküşü sonrasında dünya yeni bir düzen bulabilmiş değil. Sürekli egzojen şoklar ortaya çıkıyor. Yani bir endojen krizler var; çevre krizi, ekoloji, küresel ısınma, göç gibi. Bir de öngörülemeyen, çizgi dışı denilen şokların sayısı ve frekansı artıyor. İşte Ukrayna-Rusya savaşı... Ve hakikaten etkileri de korkunç. Rusya'nın günahı bir yana; enflasyon, buğday sorunu, açlık tehlikesi dünyayı çok sarstı. Putin'in irredantist Büyük Rusya hayalleri içinde Ukrayna'ya saldırması, uluslararası ekonominin örgüsünü alabildiğine sarstı. Bu tür beklenmedik, egzojen, çizgi dışı şokların artışı, sosyal bilimlerdeki yeni düşünüş tarzlarında çok büyük bir tehlike işareti addediliyor.

Dolayısıyla ben buna Batının çöküşü demeyeceğim. "Batı çöküyor" da demeyeceğim. Ama Marx'ın klasik tarifleriyle gidersek; yeni dünya ekonomisi, yeni küreselleşme düzeni, yani ekonomik temel, mevcut üstyapılarla yönetilebilir olmayı aşmış durumda. Siyasal planda dünya ekonomisinin giriftliğine denk bir dünya yönetimi, bir dünya hükümeti, bir dünya yönetişimi mevcut değil. Hakikaten klasik anlamda bir ekonomik temel-üstyapı çelişkisi... Bunu hiçbir ülke tek başına çözemez. Dünyanın yeni bir dünya hükümetine ihtiyacı var. Bu olmazsa, olacak olan Batının çöküşü değildir, dünyanın toptan çökmesidir. "Batı çöker de biz hayatta kalırız, üstte kalırız; bizim güzel Osmanlı medeniyetimiz geri gelir." Yok böyle bir şey! ≡